

Geneeskunde, gevoel en twijfel

Over *De jonge dokter*

Paul Pelckmans, Universiteit Antwerpen

Samenvatting

Naast zijn historische romans en zijn nagenoeg tijdloos landelijke vertellingen schreef Conscience, vooral na 1850, ook een belangwekkende reeks eigentijdse romans, die reageren op diverse recente ontwikkelingen in zijn langzaam moderniserende omgeving. *De jonge dokter* (1860) is het meest onverdeeld positieve werk in de hele verzameling. Conscience ontloopt zich er als een enthousiaste en nagenoeg onvoorwaardelijke verdediger van de moderne geneeskunde, die hier in het verlengde lijkt te liggen van een aloud werk van barmhartigheid en zo ontsnapt aan de vele twijfels en morele bezwaren die we, bij en doorheen alle principiële instemming met de moderniteit, in zijn andere contemporaine werken vernemen.

Abstract

In addition to his historical novels and his almost timeless rural stories Conscience also wrote from 1850 on several contemporary novels responding to recent developments in modern society. *De jonge dokter* (The young doctor) (1860) is the upmost positive novel in this series. Conscience reveals himself without reserve as an enthusiastic advocate of modern medicine as a continuation of the older works of mercy. Doing this he escapes from his doubts and moral inconveniences towards modernity that we find in his other contemporary works

E-mail
paul.pelckmans.1@
uantwerpen.be

1. INLEIDING

Conscience liet zijn lezers niet alleen wegdromen naar een ver verleden of een ongerepte landelijke natuurwereld, maar schreef daarnaast ook – het is nog steeds te weinig bekend – een reeks werken die inspeelden op diverse nieuwe *realia* in zijn langzaam moderniserende omgeving. Conscience was, vooral in de jaren 1850 en 1860, soms ook een verrassend attente tijdsgetuije.

Zijn inschatting van de nieuwigheden verschilde van geval tot geval. Conscience toonde zich wantrouwig tegenover de volatiliteit van de kapitalistische speculatie en liet die in *De koopman van Antwerpen* (1864) tot een psychologisch debacle leiden. *De kwaal des tijds* (1859) waarschuwde voor de morbide complicaties van het *mal du siècle*. Conscience had dan weer veel waardering voor de energieke inventiviteit van de moderne ingenieur: *De burgers van Darlingen* (1861) reserveert de positieve hoofdrol voor een Belgische leerling van Stephenson, al moeten we daarbij aantekenen dat de roman meer aandacht besteedt aan diens exemplarische inzet voor zijn familie dan aan de concrete teneur van zijn ambitieuze plannen. *Bavo en Lieveken* (1865) probeert te geloven dat de industriële revolutie, als men de arbeiderskinderen maar het nodige onderwijs zou verstrekken, uiteindelijk positief zou uitvallen; intussen lezen we er overigens ook dat de reële bestaansvoorwaarden in en rond de eerste fabrieken mensonterend waren. *De jonge dokter* (1860)¹ is wel het meest onverdeeld positieve werk van Conscience's eigentijdse oeuvre: de auteur geeft hier blijk van een nagenoeg onvoorwaardelijke bewondering voor de successen van de moderne geneeskunde.

Dat is des te verrassender omdat de dokter, anders dan de ingenieur of de fabrieksarbeider, al veel langer 'bestond' en *in litteris* een compleet anders geaarde traditie achter de rug had. In veel oudere letterkunde was de medicus a priori een komische figuur, die zo goed als machteloos stond tegenover alle echt ernstige kwalen en die zijn fundamentele onkunde verborg achter gewichtigdoenerij en pretentieuze jargon in kwakkelend Latijn. Het is het profiel uit de bekende dokterskomedies van Molière, dat we ook terugvinden in allerlei anekdotebundels, satires en ander grappend werk en dat vooral bewijst dat de geneeskunde, als het om ernstige kwalen ging, eeuwenlang nauwelijks tot geen krediet kreeg. Dat veranderde pas in de achttiende eeuw en verschoof dan heel snel. In de modale negentiende-eeuwse roman geniet de dokter bij veel ziek- en sterfbedden al van de onbetwiste autoriteit die hij er goeddeels, en niet alleen in de literatuur, tot de dag van vandaag bewaarde.

Zoals bekend werd de geneeskunde sinds de Verlichting performanter dan ooit te voren: je zou zonder veel overdrijving kunnen stellen dat de medische praxis tussen Hippocrates en de eerste inentingën nauwelijks reële vooruitgang boekte en dat ze sindsdien haar arsenaal binnen enkele generaties sensationeel uitbreidde. Bij dat al zou het toch te eenvoudig zijn rechttoe, rechtaan te concluderen dat het nieuwe gezag van de artsen zonder meer een

¹ Verwijzingen, in de tekst, naar Hendrik Conscience, *De jonge dokter*, Brussel, Lebègue, s.d.

afgeleide was van die successtory: hun prestige lijkt zelfs iets ouder² en meldt zich één of twee generaties *voor* de stortvloed aan nieuwe ontdekkingen het kwam onderbouwen. Het heeft er meer van dat de artsen juist bijzonder inventief werden om in te spelen op die nieuwe verwachtingen. Wie krediet krijgt, voelt zich geroepen – of minstens extra gestimuleerd – om dat ook naar best vermogen te verdienen.

Als Conscience zijn doktersroman publiceert zijn de eerste uitvindingen alweer gemeengoed en kan hij de superioriteit van zijn hoofdpersoon, de ‘jonge dokter’ Valkiers, stofferen met de nodige successen. Voor een globale duiding van het verhaal vertrekken we toch beter bij de nieuwe verwachtingen die hij zo exemplarisch weet te honoreren. Zoals de meeste *nova* die zich dan verrassend gelijktijdig melden hangt het plotse vertrouwen in de geneeskunde van veel achttiende- en negentiende-eeuwers nauw samen met de doorbraak van een typisch modern *individualisme*, dat de nagenoeg onwrikbare routines van zowat alle traditionele maatschappijen met een ongeziene zelf-zekerheid opzegt. De Verlichting initieert een radicale – en sindsdien kennelijk onomkeerbare – overstap uit een wereld van precedentes en tradities, waar de enkeling zich willig schikte naar aloude geplogenheden, naar een cultuur die eendeloos ruimte laat voor gewaagde en eigengereide initiatieven.

Over de ultieme achtergronden van die antropologische mutatie hoeven we het hier niet te hebben: we kunnen volstaan met de vaststelling dat onze moderniteit van zowat alle oudere culturen afwijkt,³ omdat het voortaan denkbaar is dat alles altijd anders kan dan gebruikelijk en het meteen ook legitiem lijkt die ongebaande wegen ongeremd te bewandelen. Zoals we dagelijks om ons heen kunnen merken, waren de resultaten sensationeel en was er dus kennelijk inderdaad veel meer mogelijk dan onze voorzaten ooit hadden durven uitproberen; de bijna viscerale hang van de traditionele maatschappijen naar stabiliteit en onderwerping werd daarmee zo goed als onvoorstelbaar. Het neemt niet weg dat die quasi instinctieve aan- en inpassing aan een

² De oudste, nog altijd zeer lezenswaardige, analyses terzake zijn te vinden in het eerste grote werk van Philippe Ariès, *Histoire des populations françaises et de leurs attitudes devant la vie depuis le XVIIIe siècle*; cf. met name de twee voorlaatste hoofdstukken ‘Les techniques de la vie’, ‘Les techniques de la mort’.

³ Cf. het bekende essay van Jan & Annie Romein-Verschoor, Aera van Europa: *De Europese geschiedenis als afwijking van het algemeen menselijk patroon*. Waarbij ik hier nog maar eens herhaal dat het boek dringend aan herontdekking (en idealiter aan enkele vertalingen) toe is. Wie het nu herleest, ontdekt er veel intuïties die pas rond de laatste eeuwwende intellectueel gemeengoed werden.

onwrikbare gang van zaken de breedst verspreide *habitus* van de hele wereld-geschiedenis was.

De traditionele reserves tegenover de geneeskunde spoorden met die oude onderwerping. Men geloofde allicht dat huismiddelen en geneeskrachtige kruiden soelaas konden bieden bij eenvoudige kwalen of kwetsuren, maar vond het even evident dat ze bij meer ernstige ziektes tekort schoten, en eigenlijk zelfs tekort *hoorden* te schieten. Het sprak nu eenmaal voor zich dat mensen, als het er echt op aan kwam, niet eigenmachtig over hun lot mochten beschikken *en dat dus ook niet moesten wensen*. In die zin oogde het quasi heiligschennend – of in een andere toonzetting compleet belachelijk –,⁴ te veronderstellen of te durven hopen dat omslachtige ingrepen bij echt dodelijke ziekten een reëel verschil konden maken.

De moderne geneeskunde ontstaat als die evidentie vervaagt en men dus gretig begon te verwachten dat ondernemende artsen greep zouden krijgen op wat sinds mensenheugenis onvermijdelijk geleden had.

2. AMBITIEUS EN ENERGIEK

De jonge dokter is een lofzang op die doorbraak. Het vertelt het moeizame maar al na enkele maanden triomferende debuut van een pas afgestudeerde arts. Omdat moderne successen zich graag mogen afzetten tegen blind volgehouden routine, lezen we ook dat die jonge dokter voortdurend te maken krijgt met een jaloezere oudere arts, die zelfs geen echt diploma heeft,⁵ maar die intussen, tot de komst van de jongere collega, een onbetwist monopolie had uitgebouwd. Zelfs de namen onderstrepen het bijna archetypische contrast; Conscience kiest in de regel geen sprekende namen, maar in casu lijkt de jonge dokter Valkiers toch wel voorbestemd hogere toppen te scheren dan zijn knorrige senior Heuvels.

⁴ De oude sceptis zindert in deze roman even na als enkele losbollige studenten een excuus nodig hebben om een avondje te gaan stappen: 'Wanneer men eens tot dokter gepromoveerd is dan is het toch de wetenschap niet, die ons klanten aanbrengt. Een goede dosis arglist en veel kwakzalverij, ziedaar het middel om niet zelf van gebrek te sterven terwijl men de anderen geneest' (p. 15). Voor de toekomstige jonge dokter is dat 'slechts een schijnrede, sedert eeuwen uitgevonden tot verontschuldiging der onkunde of der traagheid' (p. 15-16).

⁵ Cf. 'Het is niet dat hij in zijne jeugd vele heeft gestudeerd; want hij is één dergenen, die in de laatste jaren als helper der chirurgijns het leger hebben gevolgd en na den val des grotten kiezers, zonder ernstig examen, tot de uitoefening der medicijnen werden toegelaten' (p. 36).

De concreet vertelde genezingen zijn niet zo talrijk; eigenlijk zijn het er maar vier of vijf. Dat kon moeilijk anders, omdat omstandige diagnoses en dito therapieën vlug te technisch zouden worden. Na de eerste in de reeks dankt Valkiers, die bij gebrek aan patiënten aan zichzelf was gaan twijfelen, de hemel voor zijn hoge roeping:

Heb dank, o Heer, zulke overwinning geeft mij al mijn geloof, al mijn vertrouwen weder. Troosten, genezen, honger stillen tranen drogen, ziekte en dood zegepralend bevechten. Bezitter zijn van een gedeelte der goddelijke macht! Oh, hoe zwelt mij de boezem, wat gevoel ik mij sterk en groot! (p. 117)

Het dankgebed bewijst dat de bekende negentiende-eeuwse alliantie tussen geneeskunde en vrijzinnigheid in de wereld van Conscience nog niet te pas kwam. De verwoording getuigt niettemin van een ongebreidelde ambitie die men in die termen in geen enkel gebedenboek zal aantreffen en die nog zelfzekerder klinkt als men bedenkt dat de triomfkreet objectief voorbarig is: de patiënt heeft net zijn voorschrift gekregen, dus het succes (dat inderdaad zal volgen), moet nog blijken. Bij de ‘zegepraal’ over de dood zullen nogal wat lezers aan Paulus gedacht hebben: in *Corinthiërs* verwees die triomf naar het hiernamaals...⁶

De moderne arts geneest in het hiernumaals en kan dat dankzij energiek volgehouden studie. Het is in die optiek symptomatisch dat de summierere theorie waar de oude Heuvels zijn leven lang bij zweert teruggaat op ‘den vermaarden doch stelselmatigen Broussais’, die alle ziekten zou geweten hebben aan ‘een ontsteking of overmaat van kracht’ (p.37); Heuvels concludeert⁷ dat hij zijn patiënten alleen een streng dieet en vooral eindeloze aderlatingen moet voorschrijven om ze zo van hun overtollige energie te bevrijden: ‘waar te veel kracht is, daar is de kracht een ziekte’ (p. 78). De voorschriften van Valkiers benutten in principe het volledige arsenaal van de moderne geneeskunde; we lezen wel opvallend vaak over krachtig voedsel, dat verzwakte patiënten allereerst bijkomende energie moet geven. Zijn eerste succes behaalt hij bij de rijke zenuwpatiënt Van Horst, die na een druk koopmansleven, waar hij ook goed modern zijn ‘fortuin zelf (heeft) moeten maken’, op een buitengoed is

⁶ Cf. 1 Cor 15:55. Ubi est mors victoria tua, ubi est mors stimulus tuus?

⁷ De these gaat terug op Broussais’ standaardwerk *Histoire des phlegmasies ou inflammations chroniques* (1808). Waarbij ik aanteken dat de historische François-Joseph Broussais (1772-1838) in alle opzichten een veel ‘moderner’ personage was dan wat Conscience er hier pour les besoins de la cause van maakt.

komen rentenieren; hij had gehoopt er ‘het overige (z)ijner dagen in vrede en gezondheid’ (p. 108) te zullen doorbrengen. Dat pakt dus verkeerd uit. Valkiers vertelt hem dat hij vooral aan de sukkel geraakte omdat hij zijn ‘drukke bezigheid des geestes’ (p. 108) onbewust broodnodig had:

Bemerk dat een mens die veel gaat en denkt en zorgt, in deze bewegingen des geestes een nodige aandrift vindt tot een gezond en krachtig leven. Wanneer zulk mens eensklaps van zijn bezigheden afziet en zich vertrekt in eenzaamheid, dan ontvalt hem die aandrift; zijn zintuigen worden traag en ziekelijk slaperig. Het is bovenal de maag, die zich eerst van al ontstelt onder de invloed dezer algemene ontspanning... (p. 110)

Van Horst krijgt de raad de winter, die ‘hier op de heide voor steedse mensen schrikkelijk vervelend’ (p. 112) is, in Antwerpen te gaan doorbrengen, waar het stadsleven hem vanzelf zal genezen. Een half jaar later komt hij inderdaad compleet gezond terug. Conscience zal die remedie onder andere gekozen hebben omdat ze makkelijker te vertellen was dan ingewikkelde fysiologische details; het blijft veelzeggend dat de therapie ook hier focust op de zegevingen van een energieke levensstijl. Valkiers droomt er trouwens ook zelf van, als hij eens een bescheiden startkapitaal verzameld heeft, de ‘bepaalde praktijk’ (p. 238) van zijn Kempense dorp te verlaten om in de stad te gaan praktiseren.

3. VOOR ANDEREN

Adolf Valkiers is niet de enige jeugdige *Draufgänger* in het oeuvre van Conscience. Ingenieur Ernest De Cock, in *De burgers van Darlingen*, of groothandelaar Raphael Banks, in *De koopman van Antwerpen*, hebben een even uitgesproken modern profiel. Blijft toch dat we daar vooral lezen over hun exemplarische inzet voor hun jonge gezin. De succesvolle eigentijdse bezigheden buitenshuis worden met evidente bewondering vermeld, maar blijven uiteindelijk een wat vage, niet echt gepreciseerde achtergrond. In *De jonge dokter* krijgen de professionele activiteiten van de hoofdpersoon en de meer sentimentele intrige evenveel aandacht en bereiken ze samen hun bekroning. Als Heuvels op zijn beurt dodelijk ziek wordt en zijn oudere confraters hem al opgeven, wordt Valkiers pas na lang tegenstribbelen bij het ziekbed toegelaten: alleen de pastoor, die de stervende kwam berechten, was er in geslaagd hem te overtuigen die ultieme kans te proberen. De therapie is

opnieuw vooral een kwestie van versterkend voedsel: de oude dokter had zich overvloedig laten aderlaten en was vooral daardoor gevaarlijk verzwakt! Als Valkiers hem geneest, geeft hij zijn tegenstand op en schenkt hij zijn redder de hand van zijn dochter Adelina, een verbintenis waar beide jongelieden al lang van droomden.

Conscience beschrijft de medische praxis van Adolf Valkiers met onverdeelde sympathie en gaat er – al blijft één en ander naar onze smaak nog altijd tamelijk schematisch – uitvoeriger op in dan op eender welke andere typisch moderne activiteit in zijn hele oeuvre. Die voorkeursbehandeling is allicht geen toeval; ze betekent m.i. vooral dat de gedreven ijver van de geneesheer hier ontsnapt aan een aantal typische verdenkingen en *bezwaren tegen de geest der eeuw* waarvoor Conscience als rechtgeaarde romanticus allesbehalve ongevoelig was.

Het moderne individualisme opende ongeziene horizons en kreeg dus vanzelf enthousiaste pleitbezorgers. Het stuitte ook vaak op gemengde gevoelens omdat het allerlei eeuwenoude verbondenheden opzegde: de eigengereide enkeling ging zijn soevereine gang en had meer armslag dan ooit tevoren, maar voelde zich op sombere momenten eenzaam of zelfs immoreel omdat het nu eenmaal niet evident was alle tradities en vanouds gangbare normen altijd met een onverstoort gerust geweten naast zich neer te leggen. Voor het vrijgevochten individu zijn alle medemensen in essentie vreemden of zelfs concurrenten, die men eventueel in de eigen projecten kan inschakelen, maar die men, als ze die dreigen te hinderen, even genadeloos opzij moet schuiven. Wie desnoods over lijken gaat, kan zich bezwaarlijk helemaal onschuldig voelen: de nieuwe vrijheid ontsnapte nooit aan de onderhuidse vrees dat ze uiteindelijk neerkwam op een monsterachtig egoïsme.

De dokter oogt op dat punt vanzelf minder bedenkelijk dan de ingenieur of de zakenman, omdat hij er juist mee begaan is zijn medemensen te helpen. Zorg voor de zieken heette traditioneel een werk van barmhartigheid – waarbij het, terloops gezegd, geen toeval is dat de meeste oplijstingen daarvan vooral spraken van het bezoeken of het verzorgen van zieken; de oproep ze te genezen leek ook daar te hoog gegrepen. Adolf Valkiers zet hoe dan ook ‘gewoon’ een stap verder op de bekende weg: hij wil

al zijn denkvermogen, al zijn tijd en zijn wetenschap toewijden aan de genezing zijner lijdende dorpsgenoten en dus godsdienstiglijk de edele zending vervullen welke hij met overtuiging en geloof had aanvaard.
(p. 98)

Zelfs de droom ooit naar de stad te verhuizen past in dat plan:

De kunde des geneesheers behoort aan de mensheid. Gevoelt hij zich de macht om vele mensen te genezen, dan mag hij niet in eene plaats blijven waar er slechts weinige zijn. (p. 238)

Het argument is te kwantitatief om lang te overtuigen en even duidelijk niet de echte drijfveer achter de geplande verhuis. Het bewijst minstens dat de dokter het niet al te moeilijk heeft om zijn ambitie met een goed geweten in te volgen.

4. MET EN NA ANDEREN

Dat lukt waarschijnlijk des te vlotter omdat Conscience de moderne geneeskunde nadrukkelijk opvoert als een collectieve onderneming en alle abrupte breuken zorgvuldig uitvlakt. Adolf Valkiers is geen gedreven uitvinder, maar een ijverige student die alles geblokt heeft wat de meesters in zijn vak te bieden hadden. De ‘bibliotheek’ op zijn studentenkamer bevat ‘niet minder dan tachtig boekdelen’ (p. 9). In zijn enige echte discussie benadrukt hij dat zijn kennis het resultaat is van de ervaring van velen, die samen meer ontdekten dan één enkeling ooit had kunnen vinden:

Wat zou het zijn, indien elk onzer slechts zijn eigen ondervinding hebben kon! Waarschijnlijk zouden we heden der krachten onbewust zijn van het opium, van de quinquina, van het braakmetaal, van het kwikzilver, van het lood, van die wonderdadige middelen tot genezing der menselijke ziekten. We zouden al de vernuftige werktuigen missen, door onze voorgangers uitgevonden; we zouden niets weten van de onderhuidige spiersnijding, van de gestijfsele windel, van de lichtbuis, van de nederhaling der oogstaar, van het afluisteren der inwendige geruchten, die toevlucht om met het oor evenals met de blik in het binnenste van hart en longen te dringen. (p. 64)

De lange opsommingen bewieroken een snel vorderende wetenschap en vermelden zoals voor de hand lag vooral achttiende- of vroeg negentiende-eeuwse uitvindingen. De meer traditionele geneeskrachtige kruiden blijven hier (en in de hele roman) significant onvermeld; de laatste en ook meest omstandig beschreven kunstgreep verwijst naar de stethoscoop, die de Franse arts Roger-Théophile Laënnec in 1816 had uitgevonden. Bij dat al stelt Adolf Valkiers zich exemplarisch bescheiden op als een dankbare ontlener; hij

studeerde weliswaar af ‘met de grootste onderscheiding’ (p. 47), maar voelt zich niet geroepen op zijn beurt iets aan dat arsenaal toe te voegen; ook elders in de roman schijnt hij er geen moment over te denken zelf onderzoek te doen of met wat dan ook te gaan experimenteren. Hij zegt één keer nadrukkelijk dat hij een ‘nieuw’ geneesmiddel wil aanwenden, ‘het *opper-chloorijzer*, in het artsений gekend onder de benaming van *chloretrum ferricum*’ (p. 165); zelfs dan gaat het bij nader toezien om een beproefde remedie:

De geleerden zijn (...) heden schier eenstemmig om de deugd van het chloor-ijzer te roemen. Honderdmaal heeft men ondervonden dat dit machtig samentrekkend middel de wederspanningste neusvloed als door toverij doet ophouden; ik zelf heb het meer dan eens in het hospitaal te Leuven met geluk zien aanwenden. (p. 165)

Adolf Valkiers is geen nieuwlichter. Conscience presteert het de nieuwe ‘toverij’ van de geneeskunde te illustreren met een verhaal dat alle eigendunk en hooghartig misprijzen voor het verleden omzeilt.

Omdat het verdrongene nooit helemaal spoorloos verdwijnt en altijd wel ergens de kop opsteekt, is uitgerekend dokter Heuvelds finaal de enige die op dat punt boter op zijn hoofd heeft. Hij ontleent zijn smalle wetenschap aan Broussais, maar verzwijgt die unieke bron:

Hij wilde echter niet erkennen dat hij (zijn) geneeswijze uit een boek kon hebben geleerd, maar beriep zich op zijn persoonlijke ondervinding, daarbij tevens beweerde dat de *ondervinding* het enige licht des geneesheers kan zijn. (p. 37)

Heuvelds ontziet zich evenmin zijn debuterende collega bij zijn patiënten te bekladden. Valkiers vermijdt zijnerzijds elk onvertogen woord, geeft nooit adviezen aan zieken die elders dokteren en behandelt alle oudere artsen die hij kruist met de meest voorkomende *égards*.⁸ De pijnlijk omzichtige aanpak bewijst op zijn manier dat ‘onderkruiperij en oneerlijke mededinging’ (p. 106) ook in de geneeskunde nooit ver weg zijn; Valkiers bezondigt zich daar nooit aan en incarneert zo, als jonge dokter, een zeldzaam onschuldige moderniteit.

⁸ Jongere artsen komt hij als debutant niet tegen en er is ook geen sprake van leeftijdgenoten: de medestudenten die gelijktijdig promoveerden komen na het eerste, Leuvense hoofdstuk nergens nog ter sprake. Dat is hier waarschijnlijk tamelijk ‘realistisch’ omdat het verhaal zich afspeelt in een eenvoudig dorp, dat bovendien in de Noorderkempen en dus ver van de universiteitsstad ligt.

5. 'DE WONDERLIJKE GENEZING VAN DE PASTOOR'

Het komt zo tot maar één rechtstreekse aanvaring met Heuvels.⁹ Als de pastoor van het dorp plots in levensgevaar is, blijft de oude dokter 'drie uren' (p. 159) lijdzaam bij het ziekbed toezien: de zieke is getroffen door een niet te stelpen bloeding, waarbij aderlaten uiteraard geen optie is. Omdat er deze keer een bijzonder 'dierbaar mensenleven op het spel' (p. 161) staat, kan Valkiers, als de dorpsgenoten er zwaar tegen de zin van Heuvels naar vragen, zijn *second opinion* bezwaarlijk weigeren. Hij opteert net dan voor een 'nieuw' geneesmiddel en redt naar best vermogen de gangbare vormen door eerst in een 'nevenkamer' (p. 163) met zijn oudere collega te gaan consulteren en hem zelfs aan te bieden het 'machtig middel' (p. 166) zelf toe te dienen. Het attente aanbod verzaakt symbolisch aan de prioriteit die *moderni* in de regel graag mogen claimen, maar wordt door de ander 'met blijkbare spijtigheid' (p. 166) afgeslagen. Valkiers vertelt dan minstens dat ze 'met gemeen overleg' voor het 'opper-chloorijzer' gekozen hebben en dat Heuvels de toediening uit zuivere 'goedwilligheid' (p. 168) aan hem overliet. Uiteraard is er niemand de dupe van die leugen om bestwil.

De scène is emblematisch voor de dubbeldunk die *De jonge dokter* van het begin tot het eind kenmerkt; Conscience meet het altruïsme en de bescheidenheid van zijn jonge arts maximaal breed uit en geeft zijn lezer zo de kans de prometheïsche *boost* van de moderne geneeskunde in een zorgvuldig gemoraliseerde uitvoering te bewonderen. De spectaculaire genezing van de zo goed als opgegeven pastoor is in die zin de meest *expliciete* episode van de roman; de nieuwe remedie werkt er ongeveer meteen:

Na de inspuiting greep Adolf een natte doek en veegde en dopte het bloed van des pastoors lippen.

'God zij dank, het bloeden heeft opgehouden!' zeide hij.

Een kreet van blijde verrassing galmde door de kamer. Al de omstanders waren door bewondering getroffen; zij murmelden onverstaanbare

⁹ Zoals gezegd lezen we maar over vijf bij naam genoemde genezen patiënten. Zenuwpatiënt Van Horst heeft Heuvels net om zijn eindafrekening gevraagd en staat op het punt naar Antwerpen te vertrekken om er 'M. Sommé, de bestierder van het Gasthuis' (p. 87) te gaan consulteren; Valkiers komt toevallig langs op het juiste moment. Zijn tweede succes betreft een arme bezembinder; Heuvels had hem 'verlaten, zeggende dat zijn kwaal ongeneesbaar' (p. 121) was. 'Pieter de schaliedekker' (p. 200) komt aan bod in een terloopse vermelding die niet om omzichtige details vraagt. De pastoor is de vierde en Heuvels is zelf de vijfde in de reeks.

klanken en hieven de armen in verbaasdheid op, als waanden ze een mirakel te zien geschieden. (p. 167)

De verliezer zorgt daarna zelf voor het slotwoord:

M. Heuvels keerde zich tot de deur en sprak op bitsige toon (...). Men heeft mij niet meer nodig; de ouden hebben geen ondervinding meer; de jongen alleen weten alles! (p. 171)

Het klinkt als onredelijk gemopper van een *loser*, maar formuleert tegelijk de evidente suggestie van het hele gebeuren.¹⁰ Valkiers heeft zelfs na zijn succes zijn uiterste best gedaan om elk al te abrupt contrast-effect te onderscheppen en triomfeert dus noodgedwongen:

Wel poogde Adolf de vrouwen te overtuigen dat hij niet alleen recht op hun erkenning had, en dat men M. Heuvels even dankbaar moest zijn; maar ze luisterden op die terechtwijzing niet. (p. 170)

6. DE TWEDE BAAK

Als de roman zich tot die hoffelijke voorzorgen beperkte zou hij allicht nog net iets te duidelijk vertellen hoe een jonge *Streber* een oudere collega van zijn standplaats verdringt. Adolf Valkiers ontsnapt pas goed aan alle verdenking omdat hij, eveneens van het begin tot het eind van zijn roman, *con brio* zijn rol opneemt in een ontroerende sentimentele intrige.

De emotionele tribulaties in *De jonge dokter* bespelen een topica waarnaar Conscience zowat in zijn hele oeuvre teruggrijpt. De *sentimentele roman* domineerde de Europese literaire scène sinds pakweg Samuel Richardson tot ver in de negentiende eeuw¹¹ en geldt in de meeste literatuurgeschiedenissen als nagenoeg onleesbaar; bij nader toezien dringt het vermoeden zich op dat het *debacle* alleen de betere letteren betrof en dat het succes onverminderd voortduurt in de triviaalliteratuur en in de commerciële bioscoop.¹²

¹⁰ Het leitmotiv werd ook al aangegeven bij het begin van de scène, waar Heuvels eerst probeert te beletten dat men Valkiers een second opinion over 'zijn' zieke zou vragen. De dorpsnotaris reageert 'met zekere bitsigheid': Valkiers 'bewijst door onverwachte genezingen dat hij nog middelen weet waar ouderen dan hij alle hoop hebben opgegeven' (p. 162).

¹¹ Voor een cursorisch overzicht, zie Pelckmans, 2009.

¹² Het *debacle* is op een andere schaal te vergelijken met dat van Conscience zelf.

Die blijvende weerklank is misschien het best te begrijpen in de context van een typisch moderne promotie van het gevoel. Philippe Ariès sprak van een heuse *révolution du sentiment* (Ariès, 1977, p. 604) die zich vanaf de achttiende eeuw onder andere ook in veel correspondenties meldde en waar de romanciers dus hunnerzijds op konden inspelen met een eindeloos aanbod aan gevoelige verhalen.

Die promotie past, zoals de triomfen van de geneeskunde, bij het moderne individualisme. De verbanden liggen hier wel complexer. De doorbraak van het individualisme zorgde er enerzijds voor dat de spontane gevoelens, die de meer traditionele maatschappijen altijd met enig (en meestal met veel) wantrouwen bekeken hadden, zich nu in principe niet meer hoefden te richten naar voorschriften en geplogenheden; de *keus des harten* – niet toevallig ook een titel van Conscience¹³ – krijgt voorrang op familiale of economische opportuniteiten. Ook hier veroverde de enkeling een nieuwe vrijheid. Anderzijds had deze vrije keuze het niet te versmaden, m.i. eerder onschatbare voordeel dat ze, in tegenstelling met de andere eigengereide beslissingen waar het individu voortaan recht op had, de betrokkenen niet uit elkaar speelde, maar integendeel een intense nabijheid genereerde. De cultus van het gevoel werd zo een ideaal *antidotum* voor veel scrupule en ongemak: wie zijn gevoelens cultiveerde kwam, bij alle emancipatie, niet radicaal alleen te staan en voelde zich minstens nauw, zelfs onlosmakelijk verbonden met enkele uitgelezen zusterzielen.

Adolf Valkiers komt uit een arm gezin waar de thuisblijvers zich het brood uit de mond moesten sparen om hem te laten studeren. Hij weet dat, aanvaardt hun ‘offer’ (p. 33) en doet dat zelfs ‘zonder aarzelen’ (p. 150). Het betekent in zijn geval niet dat hij de anderen meedogenloos aan zijn eigen ambities opoffert. De tekst onderstreept integendeel geregeld dat hij zijn doktersdiploma wou halen met een ‘dubbel doel, dat als een baak de richting zijner levensweg hem aanwees’ (p. 98). Hij wil als dokter ‘laven, troosten, genezen’ (p. 32) en tegelijk genoeg verdienen om de vele opofferingen die daarvoor nodig waren ‘vierdubbel, zowel in bewijzen van eerbied en liefde als in stof-felijk welzijn’ (p. 31) te kunnen vergoeden:

Twee starren glinsterden me voor de ogen: hulp brengen aan de lij-dende mensheid en hen gelukkig maken die mijn levenspad hebben bestrooid met de getuigenissen ener eindeloze liefde. (p. 151)

¹³ De betrokken roman dateert uit 1873.

Valkiers droomt van ‘begaafdheid’ en van ‘fortuin’ (p. 31). Het klinkt voor één keer niet egocentrisch omdat zijn gedreven ambitie als arts, die zich al aandient als een modern werk van barmhartigheid, ook nog eens kan gelden als een opperste bewijs van zijn ‘verkleefdheid’ (p. 119)¹⁴ aan zijn intimi.

7. TWIJFELS EN OPOFFERINGEN

De lezer is wel zowat de enige die daar geen moment aan hoeft te twijfelen. In het eerste hoofdstuk laat Valkiers zich enkele dagen voor zijn eindexamen na veel aandringen overhalen om met zijn vrienden even iets te gaan drinken. Zijn grootvader, die hem onaangekondigd komt opzoeken, treft hem aan ‘in de herberg *De Linde* bij Trien’ (p. 11) en concludeert dat de ‘schrikkelijke verdenkingen’ die op het dorp de ronde doen kennelijk kloppen en dat zijn kleinzoon ‘de vruchten der pijnlijkste opoffering onbezonnen verkwist’ (p. 23). De jonge student, ‘die alle vorige examens met onderscheiding (had) afgelegd’ (p. 12), krijgt geen moment het voordeel van de twijfel: het ongelukkige toeval lijkt meteen een bewijs van ‘valsheid en veinzerij’ (p. 24). Als één en ander opgehelderd is, vernemen we dat de grootvader niet kwam om te inspecteren, maar om te vertellen dat er geen geld meer is voor de ultieme onkosten. Adolf reageert begrijpelijkerwijze eerst ontgoocheld en gaat daarmee alweer in de fout:

De grijsaard scheen gekwetst en enigszins verbitterd door de morrende woorden die de verpletterde student ontvielen. Zichtbaar geweld doende om aan een gevoel van verontwaardiging te wederstaan, zeide hij op strenge, pijnlijke toon:

‘Adolf, Adolf, zoudt gij uw moeder durven beschuldigen? (...) Gij durft onze liefde van ontoereikendheid verdenken?...’ (p. 29)

Adolf ‘durft’ dat natuurlijk niet en toont zich zoals gepast bereid ook vlak voor de eindmeet te ‘bukken onder (z)ijn droevig lot’; het blijft hem bespaard omdat grootvader finaal bedenkt dat hij nog ‘een half bunder land’ (p. 33) achter de hand had, dat hij nu kan verkopen om de laatste kosten te dekken. Conscience opteerde voor een dramatische opener; de scène bewijst ongewild

¹⁴ De term is één van de kernwoorden in het oeuvre van Conscience; cf. hier ook pp. 229, 254 en 261. We mogen aannemen dat de negentiende-eeuwse lezer zijn oorspronkelijke beeldwaarde minstens nog zal nagevoeld hebben.

ook dat de personages nooit veel nodig hebben om ernstig aan elkaar te gaan twifelen.

Het vervolg zorgt voor veel andere twijfels. Als Adolf onredelijke verwijten moet incasseren over een patiënt die na een onvoorziene complicatie overleden is, vreest hij voor zijn dan nog wankele reputatie. Adelina probeert hem te troosten, maar krijgt te horen dat zijn ‘diepe neerslachtigheid’ (p. 148) bijzondere motieven heeft die hij haar niet kan vertellen:

Er zijn pijnlijke geheimen, die men in zijn eigen boezem moet besloten houden; er zijn levensrampen, die men alleen moet dragen. (p. 149)

Het ‘geheim’ betreft de zorgvuldig verborgen armoede van zijn familie, die hij nu nooit meer zou kunnen verhelpen, maar minstens te alle prijze stil wil houden. Adelina concludeert dat hun vriendschap (van liefde is er op dat moment nog geen sprake) dus een illusie was:

Mij ontvalt de zoetste begoocheling mijns levens, mij, die in Adolfs vertrouwen geloofde gelijk men gelooft in het vertrouwen eens broeders! Er ligt een geheim tussen hem en mij; ik heb het recht verloren hem te troosten. (p. 149)

Adolf vertelt dan toch maar het nodige, en vreest op zijn beurt voor haar reactie:

Nu kent gij het geheim mijner wanhoop, Adelina. Misschien zult gij het wel dwaas vinden dat ik u zulke dingen veropenbaar... (p. 152)

Zoals te voorzien was, vindt ‘het moedige meisje’ (p. 157) integendeel de perfecte toon om hem op te beuren. De afstand is intussen even heel groot geweest.

Na de aanvaring bij de pastoor verbiedt Heuvels zijn dochter alle verdere contact met de Valkiersen. De laatste sprankel hoop lijkt zo te vervliegen. Adelina beseft pas dan de ware aard van haar gevoelens, maar denkt er niet aan te revolteren en vreest dat haar vader nu aan haar gevoelens voor hemzelf zal gaan twifelen:

Ach, twijfel niet aan de oneindigheid mijner liefde tot u! Schenk mij vergiffenis en gij zult tevreden zijn over mij! (p. 180)

De rebellie van een jong meisje was kennelijk een te gewaagd thema; haar onderwerping wordt wel nadrukkelijk opgevoerd als een opperste bewijs van toewijding. Volgen dan enkele sentimentele scènes tussen Adelina en haar

vader, waarbij zijn kleine kanten even lijken te vervagen. Conscience wou zijn lezers zo te zien ook die ontroerende episodes niet ontzeggen...

Enkele weken later krijgt Adolf onverwacht de kans te huwen met de enige dochter van de notaris. Haar vader vertrouwt dat de bruidsschat die hij kan meegeven en de hoge begaafdheid van de schoonzoon *in spe* samen garant staan voor een schitterende toekomst. Adolfs grootvader en moeder vernemen het aanbod eerst en nemen het dankbaar aan; Adolf zelf is tot hun verwondering een moment weigerachtig, maar beseft vlug dat hij niet eindeloos op de spaarzaamheid van de zijnen kan blijven teren en dat hij het aan hen verplicht is zich niet 'te laten weerhouden door een zinneloze hoop' (p. 229) en de onverhoopte kans te grijpen. Dat hij daarbij probeert te geloven dat Adelina hem in die enkele weken allicht al vergat,¹⁵ ligt in die context voor de hand; we lezen ook dat zijn zus, sinds haar kinderjaren Adelina's beste vriendin, niet direct vermoedt dat hij zijn offer brengt met de dood in het hart:

Zou ik mij misgrepen hebben? Gij zoudt Adelina koelbloedig de doodsteek kunnen geven?

Gij hebt haar dus nooit bemind! (p. 231)

Het offer blijft hem andermaal bespaard omdat zijn eerste patiënt, de zenuwlijder Van Horst, net op tijd met een rijkelijke gift alle financiële problemen komt oplossen. Adelina heeft intussen al wel van de nieuwe plannen gehoord en gelooft het nieuws zonder enige aarzeling:

Maar vernemen dat hij met een andere gaat trouwen! Mijne smarten dus bespot zien door onverschilligheid!... (p. 225)

Conscience gaat merkwaardig genoeg niet in op de verdere afwikkeling van de episode. Adolfs moeder neemt het op zich de notaris voor zijn aanbod te gaan bedanken. We worden geen getuige van het delicate gesprek, a priori toch interessante vertelstof, en horen ook niets over de reactie van zijn dochter, waarvan de notaris verteld had dat ze veel voor Adolf voelde: sentimentele romans tonen zich dikwijls verrassend onverschillig voor hun bijrollen...

Het wordt evenmin duidelijk hoe Adelina precies verneemt dat het gevreesde huwelijk met de rivale niet doorgaat. Die scène zou bijzonder delicaat om te vertellen geweest zijn omdat Adelina, gezien de belofte aan haar vader, geen

¹⁵ Cf.: 'sedert drie maanden ontwijkt ze mijn blik en keert het hoofd af om mij niet te zien; ze is verstoord op mij omdat mijn verblijf in ons dorp haar vader bedroeft. Misschien deelt zij in haars vaders haat tegen mij.' (p. 229)

enkele vreugde of hoop zou mogen uitspreken, maar de lezer anderzijds aan haar liefde zou gaan twijfelen als dat perfect lukte. Omdat die lezer in geen geval aan wat dan ook mag twijfelen, stapt *De jonge dokter* dus wijselijk, zonder verdere details, over naar de dodelijke ziekte van Heuvels, waarvan het *happy end* geruststellend voor de hand ligt.

De jonge dokter vertelt een reeks verdenkingen die nooit gefundeerd zijn, maar die in een eerste reflex steevast vlot geloofd worden. Dat is in het genre allesbehalve uitzonderlijk: de plot van de sentimentele roman zit vol met de meest onwaarschijnlijke misverstanden, en lasteraars hebben het er zelden echt moeilijk hun dupes te overtuigen. Onze roman – en bij uitbreiding ongeveer het hele oeuvre van Conscience – verschilt op dat punt alleen van de modale uitvoeringen doordat de misverstanden er nooit lang duren; in de meer gesofistikeerde intriges die we elders vaak aantreffen, durven ze honderden bladzijden of meerdere boekbanden lang aanslepen.

Toevalligheden of leugens volstaan dus geregeld voor een ‘bittere onttovering’ (p. 23) die zich telkens meteen als een evidentie opdringt. Het kan welbeschouwd alleen betekenen dat de vermeende pijnlijke ontdekkingen nooit helemaal een verrassing zijn en dat de betrokkenen onbewust niets anders verwacht hadden. De bevrogen woorden waar ze bepaald niet zuinig mee zijn, beweren in alle toonaarden het tegendeel; de misverstanden zijn intussen zo talrijk dat de vraag zich opdringt of die nadruk niet vooral dient om een nooit helemaal aflatende twijfel zoveel als doenbaar te onderscheppen.

De *Verneinung* komt allicht niet voor de rekening van de personages: de karakters van Conscience zijn notoir te rechtlijnig voor eender welke onbewuste strategie en ook de meeste andere sentimentele auteurs laten zich zelden in met subtiele psychologische hoogstandjes. We kunnen dus beter denken aan een onderhuidse onzekerheid van het genre zelf. Zoals we al zagen is de *promotie van het gevoel* tegelijk een afgeleide en een tegenwicht van een fundamenteel individualisme: gevoelens worden op een nieuwe manier geapprecieerd omdat ze berusten op de persoonlijke voorkeuren en in die zin passen bij een typisch moderne behoefte aan zelfbeschikking, en tegelijk bieden ze op tegen het *odium* van een te absolute afzonderlijkheid. We kunnen daaraan toevoegen dat de succesformule onvermijdelijk fragiel blijft omdat vrije keuzes c.q. persoonlijke emoties nu eenmaal nergens duurzaam toe verplichten en alle gegadigden dus op elk moment kunnen en in principe ook mogen afhaken. De vluchtheuvel van het gevoel is fundamenteel

onveilig omdat de vrijheid waarmee men die gaat vervoegen ook impliceert dat iedereen er altijd kan opkramen zodra het hem of haar niet meer zint.

De sentimentele roman is een lofzang op die vluchtheuvel en probeert de risico's te overstemmen. De pathetische woorden en de vele sublieme opofferingen waarover de auteurs graag vertellen stofferen in die zin een nooit helemaal overtuigende – en dus eindeloos te hernemen – apologie. De vele misverstanden waar de gevoelige harten geregeld het slachtoffer van worden zijn dan een soort lapsus van het genre, die de onderliggende obsessie van een altijd mogelijke verkoeling even laten doorschemeren.

Conscience beperkt de blikshade tot korte momenten en laat de twijfel nooit lang voortwoekeren.¹⁶ Zijn romanwereld blijkt ook hier weer veel minder getormenteerd dan die van de meeste andere romantici. De dissonanten zijn trouwens stuk voor stuk overbodig. Ze hadden, omdat ze nergens bijdragen tot de coherente afwikkeling van zijn plot, zonder bezwaar op het appel kunnen ontbreken. Dat hij ze *niet* weglief bewijst eens te meer dat de onrust van de Romantiek (hoezeer hij die ook *en sourdine* verwoordde) ook hem niet vreemd was...

Literatuurlijst

- Ariès, P.** (1971). *Histoire des populations françaises et de leurs attitudes devant la vie depuis le XVIIIe siècle*. Tweede uitgave (Paris: Plon, 1948). Paris: Seuil.
- Ariès, P.** (1977). *L'homme devant la mort*. Paris: Seuil.
- Conscience, H.** (s.d.). *De jonge dokter*, Brussel: Lebègue.
- Pelckmans, P.** (1994). 'Kende Conscience het verdriet? Een kanttekening bij *De kwaal des tijds*'. In Braeckman, L & Vanheeswijck, G. (red.), *Onder de koepel van het Pantheon. Liber amicorum Jacques Claes*. Kapellen: Pelckmans: 263-279.
- Pelckmans, P.** (2009). 'La communauté des âmes sensibles'. *Dix-Huitième Siècle*, 41: 265-282.
- Romein-Verschoor, J. & A.** (1953). *Aera van Europa: De Europese geschiedenis als afwijking van het algemeen menselijk patroon*. Leiden: Brill.

¹⁶ Alleen *De kwaal des tijds* (1859) zorgt voor een radicale uitzondering: de twijfel wordt er voor één keer het centrale thema van de roman. Cf. daarover Pelckmans, 1994, pp. 263-279.